

Pyhä Henrik rahoissa

Rahanlyönti oli keskiajalla käsityötä, joten rahapajoja saatettiin avata ja sulkea suhteellisen vähällä vaivalla. Turussa toimi rahapaja ajoittain 1400-luvulla ja sen jälkeen 1520- ja 1550-luvulla. Siellä tehtyjen rahojen kurseista on etenkin 1400-luvun lähteissä lukuisia mainintoja,¹ mutta rahapajan toimintaa koskevia asiakirjoja on säilynyt vain 1500-luvulta. Eräät Turun rahoista on löyty Pyhän Henrikin nimessä (*kuva 1*). Nämä rahat muodostavat omalaatuisen ryhmän, josta on kirjoitettu suhteellisen paljon, ilman että niistä kuitenkaan olisi vielä saatu aikaan perusteellista selvitystä.

1

Jo ensimmäinen laajempi julkaisu Ruotsin rahoista, Elias Brennerin *Thesaurus Nummorum Sveo-gothicorum* (1691), sisälsi kuvan rahasta, jonka etusivulla on kirjoitus SCS HEINRICHVS E B ja takasivulla MONETA ABOSIENS (*recte aboensis*), ”Turun raha”. Kuva-aiheina ovat kolme kruunua kilvessä ja kruunattu A-kirjain (*kuva 2*). Raha sisältyy kuvatauluun, jonka otsikkona on *Nummi antiqui Svetici qui ad certos Reges referri nequeunt*.

Kuten Wilhelm Lagus mainitsee, Brenner lähetti kappaleen teostaan Turun akatemialle,² ja Daniel Juslenius käytti sitä hyväkseen julkaistessaan Turun rahoja esittelevän kuvaliitteen väitöskirjassaan *Aboa vetus et nova* (1700). Siinäkin on mukana Pyhän Henrikin nimessä löyty raha, jonka yksityiskohdat ovat samanlaiset kuin Brennerin kuvassa.

Vuonna 1701 Brenner täydensi *Thesaurusta* ylimääräisellä kuvataululla (”Addendi ad lib. I”),³ johon sisältyy samantyyppinen mutta yksityiskohdiltaan hieman erilainen raha. Brenner on sijoittanut sen Sten Sture vanhemman rahan jälkeen ja kuvatekstinä on ”Mon. Aboensis in memor. S. Henrici”. Tällä kertaa rahan takasivun kirjoituksena

Kuvat 1–2. Pyhän Henrikin nimessä löyty Turun aurto, todennäköisesti paras tunnettu kappale. Yksityiskokoelma.

Äno örtug slagen i Sankt Henriks namn. Detta är troligen det bäst kända exemplaret. Privat samling.

Foto: K. Pettersson / Suomen Numismaattinen Yhdistys. Albaalla samantyyppinen raha Elias Brennerin kuvaamana (1691).

På nedre bilden ett liknande mynt avbildat av Elias Brenner (1691).

Kuva 3. Pyhän Henrikin puoli aurtua. Antellin kokoelma, Suomen kansallismuseo.

St Henriks halvörtug. Antellska samlingen, Finlands nationalmuseum.

onkin MONETA ABOENSIS, mutta nyt on ehkä kirjan tekijälle⁴ sattunut virhe, sillä vaikka tätä rahatyyppeä on valmistettu useilla leimasimilla, adjektiivi ”aboensis” näyttää kaikissa tunnetuissa kappaleissa olevan kirjoitettu väärin, ”abosiens”. Oletettavasti leimasimien kaivertaja on koko ajan käyttänyt samaa virheellistä mallia.

Vuoden 1701 kuvataulussa raha on sijoitettu heti Sten Sture vanhemman rahan jälkeen, epäilemättä siksi, että Sten Sture lyötti Tukholmassa ja Västeråsissa samantyyppisiä rahoja, joiden etusivulla on kirjoitus SCS ERICVS REX. Pyhä Erik oli Ruotsin ”rex perpetuus”, jonka nimi ja kuva esiintyivät 1439–1520 myös valtakunnan suuressa sinetissä.⁵ Pyhän Henrikin rahojen kuulumista Sten Sturen aikaan ei sittemmin kukaan näytä epäilleen ennen 1990-lukua.

Brennerin julkaisemat rahat ovat aurtuja eli aurtuota (*örtug*), jotka vastasivat kahdeksaa penninkiä. Sten Sture vanhemman aikana alettiin Ruotsissa 1478 lyödä myös puolen aurron rahoja (*fyrk*), ja nykyään tunnetaan myös tämän arvoisia Pyhän Henrikin rahoja (*kuva 3*). Niissä on etusivulla kilven ja kolmen kruunun sijasta vain yksi kruunu. Tekstit ovat rahan pienemmän koon takia hieman lyhennetyt: S HEINRICH E B)(MONETA ABOENS.

Brennerin teoksen laajennetussa postuumissa painoksessa vuodelta 1731 Pyhän Henrikin aurtuja kommentoidaan lyhyesti myös tekstissä (”Rarissimus est hic nummus...”). Tekstistä ilmenee epäsuorasti, että Brenner tunsi niitä useampia kappaleita, sillä hän mainitsee, että eräissä niistä on pyhimyksen nimestä jäänyt r-kirjain pois (Heinichus). Hän ei ota kantaa rahojen historialliseen kontekstiin mutta kiinnittää huomiota kirjaimiin E B, jotka hänen mielestään on tulkittava ”Episcopus Britannicus”.⁶ Tämä ei nykyisen tietämyksen valossa vaikuta uskottavalta,⁷ mutta on joka tapauksessa hyvä huomata, että kaikissa tunnetuissa kappaleissa kirjaimet E B on erotettu välimerkillä (pieni rengas), minkä periaatteessa pitäisi merkitä sitä, että kirjaimilla on tarkoitettu kahta eri sanaa. Pekka Sarvaan tulkinta on ”Episcopus Beatus”.⁸ On kuitenkin myös arveltu, että kyseessä olisi välimerkistä huolimatta vain sanan *episcopus* väärin kirjoitettu lyhennys⁹ – ruotsin sana *biskop* on voinut vaikuttaa asiaan. Ottaen huomioon edellä mainitut virheellisyydet Pyhän Henrikin rahojen teksteissä sekä niiden muutenkin melko kömpelö kaiverrustyö, ei tätä mahdollisuutta voi ainakaan suoralta kädeltä torjua.

Brennerin teoksen toista painosta käytettiin Ruotsin numismatiikan käsikirjana 1800-luvulle saakka, siitä huolimatta, että sen eräitä götisismistä vaikutteita saaneita kohtia alettiin epäillä jo 1730-luvulla.¹⁰ Varsinaisesti sen korvasi vasta Hans Hildebrandin 1887 ilmestynyt *Sveriges mynt under medeltiden*, joka alun perin sisältyi teokseen *Sveriges medeltid*.¹¹ Hildebrand oli Pyhän Henrikin rahojen suhteen hyvin vähäsanainen mutta päätteli, että ne kirjainten muodoista päätellen kuuluvat Sten Sture vanhemman hallinnon viime vuosiin. Hän piti todennäköisenä, että ne on lyöty valtionhoitajan oleskellessa Suomessa Venäjän-sodan (1495–97) aikana.¹²

Hildebrand ei kirjoittaessaan näytä vielä tunteneen Pyhän Henrikin nimessä lyötyä puolta aурtoa, joka mainitaan ilmeisesti ensimmäisen kerran A. W. Stiernstedtin kokoelman luettelossa 1880.¹³

Suomen puolella Turun rahojen tutkimisesta kiinnostuttiin varsinaisesti vasta 1900-luvun alussa. Arvid Neoviuksen 1908 ilmestynyt artikkeli rahanlyönnistä Suomessa keskiajalla käsitteli kuitenkin vain tiettyjä kirjallisia lähteitä siinä arkistoaineistossa, jonka julkaisemista Reinhold Hausen parhaillaan valmisteli. Numismaattisia näkökohtia Neovius ei kommentoinut, eikä artikkelista ilmene, tunsiko hän kokoelmissa olevia rahoja ylipäänsä lainkaan.¹⁴

Vuonna 1914 perustettiin Suomen Numismaattinen Yhdistys, jonka ensimmäinen puheenjohtaja Mauritz Hallberg oli myös Antellin valtuuskunnan numismaattisen toimikunnan puheenjohtaja ja siinä ominaisuudessa mukana Antellin rahakokoelman julkaisuhankkeessa.¹⁵ Hallberg oli erityisen kiinnostunut rahanlyönnistä Turussa, ja oletettavasti juuri hänen aloitteestaan Numismaattinen Yhdistys esiintyi ensi kerran julkisuudessa painattamalla *Suomen Museossa* ja *Finskt Museumissa* 1915 tiedustelun suomalaisissa kokoelmissa olevista Turun rahoista. Toivomus uusien tietojen saamisesta näyttää osoittautuneen turhaksi, mutta 1919 Hallberg julkaisi tunnetun teoksensa *Åbo mynt*. Kertoman mukaan hän sai tilaisuuden keskittyä sen kirjoittamiseen, kun poliittiset olosuhteet alkuvuodesta 1918 pitivät hänet poissa työpaikalta.

Loppuiällä saamastaan kunniaohtorin arvosta huolimatta Hallberg oli historiantutkijana amatööri. Keräilijänä hän kuitenkin tunsii aineiston hyvin, ja 1500-luvun rahojen osalta hänellä oli mahdollisuus tukeutua Kustaa Vaasan rahojen erinomaiseen tuntijaan, ruotsalaiseen T. G. Appelgreniin, joka oli palkattu julkaisemaan Antellin Ruotsin rahojen kokoelmaa. Keskiajan rahojen osuus Hallbergin teoksessa on vaatimattomampi ja perustuu lähinnä Hildebrandin edellä mainittuun teokseen sekä Antellin kokoelman luettelon keskiaikaa käsittelevään osaan.¹⁶ Hallberg toistaa Hildebrandin oletuksen Pyhän Henrikin rahojen kuulumisesta Venäjän sodan vuosiin 1495–97, perustellen sitä värikkäällä kuvauksella herra Stenin toiminnasta Suomessa sodan aikana.¹⁷

Ensimmäinen Ruotsin keskiajan rahojen käsikirja Hildebrandin jälkeen oli Lars O. Lagerqvistin 1970 ilmestynyt *Svenska mynt under vikingatid och medeltid*. Pyhän Henrikin rahat on esitelty siinä vakiintuneeseen tapaan Sten Sture vanhemman (1470–97, 1501–03) aikaan kuuluvina,¹⁸ ja uutena tietona mainitaan lähinnä vain se, että puolta aурtoa tunnettiin tuolloin jo kuusi kappaletta.¹⁹ Rahojen ajoitus on sama Lagerqvistin *KHL*-artikkelissa vuodelta 1977.²⁰

Kokonaan uuden näkökulman keskusteluun toi virolainen numismaatikko Ivar Leimus 1992. Hän oli 1984 julkaissut entuudestaan tuntematonta arkistoinesta, josta ilmeni, että Kustaa Vaasa oli 1523 lainannut rahaa Tallinnan pormestarilta Jacob Richerdesiltä, joka vastineeksi oli saanut luvan lyödä rahaa Suomessa. Asiakirjojen mukaan Richerdes olikin löytänyt Turussa äyrejä, aурtoja ja puolii aурtoja. Rahanlyönti alkoi nähtävästi 1523, mutta käytännön ongelmien takia tai jostain muusta syystä Richerdes lopetti sen toukokuussa 1524. Tämän jälkeen hän jatkoi ”ruotsalaisten” rahojen valmistamista Tallinnassa, kunnes suuttunut maamestari Wolter von Plettenberg saman vuoden syksyllä teki tästä liiketoimesta lopun. Tallinnassa 1524

Kuvat 4–5. Turussa 1523–24 lyötyjä rahoja: äyri (1523) ja puoli aurtoa (ilman vuosilukua). Suomen kansallismuseo. Mynt slagna i Åbo 1523–24: örtug (1523) och hälvörtug (utan årtal). Finlands nationalmuseum.

lyödyt rahat olivat kaikki puolia aurtoja.²¹

Miltä Richerdesin lyöttämät rahat näyttivät? Äyrien osalta asia on ilmeisen selvä, sillä Turusta tunnetaan äyrien rahoja vain vuosilta 1523 ja 1524 (*kuva 4*). Niissä on etusivulla kirjoitus GVBERNAT SVBERIN RI. Kustaa Vaasaan valtionhoitajakauteen viittaava sana ”gubernator” oli vuonna 1524 jo anakronistinen, sillä hänet oli kesäkuussa 1523 valittu kuninkaaksi.

Leimus tunsikin myös Suomen Kansallismuseon kokoelmiin kuuluvan uniikin puolen aurron rahan (*kuva 5*), joka on tyylillisesti yhteneväinen tässä mainittujen äyrien kanssa. Sen etusivun vain osittain luettavissa olevaan kirjoitukseen sisältyy titteli REX, mutta senkin jatkona on SVBERIN R – –, mikä yhdistää rahan edellä mainittuihin äyriin.

Vuoden 1984 artikkelia kirjoittaessaan Leimus oletti, että suurin osa Richerdesin äyriä pienemmistä rahoista olisi ollut ruotsalaisten rahojen anonyymejä jäljitelmiä.²² Hän muutti mielensä, kun kesällä 1989 löydettiin Üksnurmesta Tallinnan läheltä lähes 2 500 rahaa käsittänyt aarre, jonka nuorin raha oli vuodelta 1536. Rahoista 273 oli ruotsalaisia, ja niiden joukossa oli 7 Pyhän Henrikin puolta aurtoa.²³ Lagerqvist, kuten edellä mainittiin, oli tuntenut niitä vain 6, mutta nyt niiden määrä oli noussut 19:een, joista 10 on peräisin virolaisista löydöistä.²⁴ Selvittäessään näiden rahojen löytöolosuhteita Leimus saattoi todeta, että kätköt, joista niitä tunnetaan, ajoittuvat 1530-luvulle, ja tällä perusteella hän piti todennäköisempänä, että rahat on lyöty 1520-luvulla kuin 1490-luvulla. Leimus kiinnitti myös Hildebrandin tavoin huomiota rahojen kirjaintyyppisiin, jotka nekin näyttävät kuuluvan 1500-luvulle pikemmin kuin 1400-luvulle. Näillä perusteilla hän päätteli nyt, että pormestari Richerdesin Tallinnassa 1524 lyöttämät puolen aurron rahat olivat juuri Pyhän Henrikin puolia aurtoja.²⁵ Hän ei tässä yhteydessä ottanut kantaa Pyhän Henrikin kokonaisuun aurtoihin, mutta hänen tulkintansa perusteella olisi loogista olettaa, että Richerdes lyöti niitä Turussa ennen kuin hän vuoden 1524 puolivälissä siirsi toimintansa Tallinnaan. Vastaavasti voi arvella, että myös samantyylisten puolten aurtojen valmistus olisi alkanut Turussa.

Leimusin tulkinta on sittemmin saanut vastakaikua Ruotsissa: yleiskatsauksessaan Ruotsin 1500-luvun rahahistoriaan Lagerqvist katsoo sen olevan ”plausibel”.²⁶

Edellä mainitun uniikin puolen aurron rahan julkaisi Pekka Sarvas 1995. Se on edelleen ainoa tunnettu lajiaan, ja Sarvas yhdisti sen ilmeisen perustellusti äyrien lyöntiin 1523–24 ja sitä kautta myös Richerdesin toimintaan.²⁷

Sarvas on kommentoinut Pyhän Henrikin rahoja Turun maakuntamuseon

näyttelyluettelossa 1997 julkaistussa artikkelissa Turun keskiaikaisesta rahanlyönnistä. Hän toteaa niiden olevan erittäin harvinaisia ”siitä huolimatta, että tunnettujen meistien lukumäärä viittaa melko suureen lyöntiin” ja hän toteaa niiden myös olevan ”heikompa hopeaa” kuin Pyhän Eerikin nimessä Ruotsin puolella lyödyt rahat. Molemmat huomautukset ovat oleellisia mutta valitettavasti spesifioimattomia. Sarvas mainitsee myös Leimusin uuden ajoituksen, johon hän näyttää suhtautuvan varovaisen hyväksyvästi, vaikka hän realistisesti toteaaakin, ettei kysymystä Pyhän Henrikin nimissä lyötyjen rahojen ajoituksesta voi vielä pitää lopullisesti selvitettyinä.²⁸

Huomattavasti kriittisempi Leimusta kohtaan on ruotsalainen Bengt Hemmingsson 1999 julkaistussa kirjoituksessaan ”Arvid Kurck, Jacob Richerdes och myntningen i Åbo på 1520-talet”.²⁹ Hänkin on kirjaintyyppien ja löytöaineiston perusteella valmis ajoittamaan Pyhän Henrikin rahat 1520-luvulle, mutta hän katsoo niiden poikkeavan niin selvästi Richerdesin lyöttämistä vuosien 1523–24 äyrestä ja edellä mainitusta uniikista puolesta aurrosta, ettei hän voi uskoa niiden kuuluvan samaan rahanlyöntiin. Piispa Arvid Kurjen johtama vastarinta tanskalaisia vastaan 1521–22 voidaan sen sijaan Hemmingssonin mielestä nähdä Pyhän Henrikin rahojen luontevana historiallisena kontekstina.

Hemmingssonin lyhyt artikkeli sisältää huomattavan määrän yksityiskohtaista tietoa, tilastoja ja lähdeviitteitä, mutta sen keskeinen väite – että rahat olisi lyöty Arvid Kurjen toimesta marraskuun 1521 ja toukokuun 1522 välillä – näyttää olevan pelkkä hypoteesi vailla todellisia perusteita. Ei vaikuta kovin todennäköiseltä, että piispa Arvidilla olisi tuona lyhyenä aikana ollut edes teknisiä edellytyksiä saada rahanlyöntiä käyntiin Kuusiston linnassa. On myös todettava, että vaikka Kuusiston runsaisiin rahalöytöihin sisältyy useita Turun rahoja, yksikään niistä ei ole Pyhän Henrikin nimessä lyöty.

2

Silloin kuin johonkin rahatyyppiin liittyviä ongelmia ei voida ratkaista kirjallisen lähdeaineiston perusteella, tutkija joutuu turvautumaan numismaattisiin metodeihin. Ensiksi on, kuten kaikessa esinetutkimuksessa, kartoitettava aineisto ja sen levinneisyys, tässä tapauksessa erityisesti rahojen esiintyminen löydöissä. Normaalin esinetutkimuksen piiriin kuuluu myös rahojen kuvioiden, kirjainmuotojen ja muiden tyylillisten ja teknisten yksityiskohtien analysoiminen.

Erityisenä numismaattisena metodina on mainittava leimatutkimus, joka perustuu siihen, että ennen 1800-lukua lyödyt rahat on yleensä suhteellisen helppo lajitella leimasimien mukaan. Jos jonkin rahatyypin valmistamiseen on käytetty suuri määrä leimasimia, on todennäköistä, että sitä on lyöty enemmän kuin tyyppiä, jonka kaikki tunnetut kappaleet on lyöty muutamalla harvalla leimasimella.

Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään leimasimien määrästä vaan myös ns. leimaketjuista. Kaksipuolisia rahoja lyötäessä tarvitaan kaksi leimasinta, ja perinteistä tekniikkaa käytettäessä ylempi niistä joutuu suuremmalle rasitukselle kuin alempi. Leimasimet uusitaan siksi yleensä eri tahdissa, ja näin syntyy erilaisia kombinaatioita, joita analysoimalla voi tehdä päätelmiä mm. rahatyypin sisäisestä kronologiasta.

Toinen tärkeä numismaattinen metodi on rahojen painoa ja pitoisuutta koskeva analyysi, jolla tässä yhteydessä on se merkitys, että sen avulla Pyhän Henrikin rahoja voidaan verrata muihin rahoihin sekä rahoja koskeviin säädöksiin, joita sisältyy rahamestarien kanssa tehtyihin sopimuksiin.³⁰

Missä määrin edellä esitellyissä tutkimuksissa on hyödynnetty näitä metodeja?

Vasta 1990-luvulla on julkaistu tietoja Pyhän Henrikin rahojen säilyneiden kappaleiden määrästä. Tarkimmat tiedot löytyvät Hemmingssonin artikkelista, jonka mukaan aurtoja tunnetaan 28 kappaletta, joista 23 on julkisissa ja 5 yksityisissä kokoelmissa. Puolten aurtojen määrä on 19, ja niistä tiedetään vain yhden olevan yksityisomistuksessa.³¹ Hemmingsson on lisäksi koonnut tietoja rahojen esiintymisestä kätkölöydöissä: niistä tunnetaan ainakin 5 aурtoa ja 13 (?) puolta aурtoa. Häntä on myös kiittäminen tiedosta, että aurtojen lyömiseen on käytetty vähintään yhdeksää etusivun- ja seitsemää takasivun leimasinta, kun taas puolen aurron leimasimia tunnetaan ainakin kuusi paria.³² Hänen kirjoituksensa arvoa vähentää kuitenkin oleellisesti se, ettei yksityiskokoelmien rahoja koskevia tietoja ole yksilöity.

3

Tässä yhteydessä on mielenkiintoista kiinnittää huomiota Pyhän Henrikin rahojen esiintyminen Suomen löydöissä. Ainoa julkaistu tieto koskee 1540-luvulle ajoittuvaa pohjoissuomalaista Vaalan aarretta (1889), johon sisältyi yksi aурto.³³ Kaikkiaan Vaalan löydössä oli ainakin 923 rahaa. Vain pienehkö osa niistä toimitettiin muinaismuistolain mukaisesti viranomaisille ja lunastettiin Helsingin yliopiston kokoelmaan, loput päätyivät yksityisille keräilijöille.³⁴ Suurimman osan rahoista ja Pyhän Henrikin rahan niiden mukana hankki itselleen ruotsalainen insinööri A. F. Westerlund, joka myös julkaisi löydöstä luettelon.³⁵ On sinänsä mielenkiintoinen ilmiö, kuinka avoimesti monet säätyläispiireihin kuuluneet keräilijät tuolloin rikkoivat muinaismuistolakia, samaan aikaan kun maaseudun asukkaat yleensä joutuivat lain rikkomisesta käräjille.

Turusta tunnetaan kaksi aурtoa yksittäislöytöinä. Toinen löytyi kertoman mukaan tuomiokirkosta ns. Pyhän Hemmingin relikvaarion katto-osasta 1870, toinen Turun linnan ns. Nunnakappelista 1930.³⁶ Kummankaan rahan nykyisestä olinpaikasta ei ole varmuutta,³⁷ mutta koska jälkimmäinen löytö liitettiin Turun maakuntamuseon kokoelmaan (THM 69), sen voisi olettaa olevan sama raha, joka nykyäänkin on museossa näytteillä.

Edellä on jo todettu, ettei Kuusiston piispanlinnan raunioista talteen saatujen noin 300 keskiaikaisen rahan joukossa ole yhtään Pyhän Henrikin rahaa. Niitä ei sisälly myöskään maamme kirkkojen suhteellisen runsaisiin rahalöytöihin.

Suomen kansallismuseon kokoelmissa ovat kaksi aурtoa ja yksi puoli aурto kuuluvat Antellin kokoelmiin. Antell on oletettavasti ostanut rahat Ruotsista,³⁸ ja sama koskee hyvin mahdollisesti myös Hallbergin kokoelmassa Pohjanmaan museossa olevia kahta aурtoa.³⁹

Se, että Suomen löydöistä tunnetut kolme rahaa ovat kaikki aурtoja, kun taas Viron löytöjen kymmenen rahaa ovat kaikki puolita aурtoja, sopii kieltämättä yhteen sen kanssa, että Leimus on esittänyt puolten aurtojen olevan ainakin suurimmaksi osaksi

Virossa lyötyjä.⁴⁰ Ruotsin löydöistä tunnetaan Hemmingssonin tietojen mukaan kolmesta kätköstä yhteensä kolme aурtoa ja kolme puolta aурtoa ja Norjasta yksi aурto.⁴¹ Yhdenkään kätkön *terminus post quem* ei ole vuotta 1530 varhaisempi, ja tämä sopii yhteen sekä Leimusin että Hemmingssonin päätelmien kanssa.

Kuvassa 1 esitetty nykyään yksityiskokoelmassa aурto on todennäköisesti paras tunnettu kappale. Se on peräisin Västergötlands museumille kuuluvasta Skaran katedraalikoulun kokoelmasta, josta epärehellinen työntekijä 1900-luvun lopussa varasti rahoja. Vaikka rikos selvitettiin, osaa rahoista ei saatu takaisin.⁴²

4

Kun yksilöityjä tietoja olemassa olevista kappaleista ja niiden ominaisuuksista ei toistaiseksi ole julkaistu, voi tällä hetkellä turvautua vain saatavilla oleviin suhteellisen niukkoihin tietoihin ja toivoa, että tässä kirjoituksessa esitetyt tulokset saattaisivat herättää muissa tutkijoissa halun selvittää asiaa edelleen.

Jo Hans Hildebrand, joka ajoitti Pyhän Henrikin rahat Sten Sture vanhemman aikaan, kiinnitti huomiota niiden kirjaintyyppeihin, joita hän piti tyyliltään myöhäisinä.⁴³ Sekä Leimus että Hemmingsson ajoittavat rahat osittain juuri kirjainmuotojen perusteella 1500-luvulle. Mitään selkeitä ajoitusta kyseiset kirjainmuodot eivät kuitenkaan näytä tarjoavan, mikä osittain johtuu edellä mainitusta kömpelöstä, *ad hoc*-tyylisestä kaiverrustyöstä. Tällainen työn jälki on ymmärrettävä, jos rahat lyötiin epätavallisissa olosuhteissa.

Rahojen kuva-aiheet – vaakunakilvet, kruunut ja A-kirjaimet – ovat nekin niin yksinkertaisia, että niistä tuskin voi löytää tarkasti ajoitettavia tyyli-aihteita.

Tällaisessa tutkimustilanteessa voi rahojen paino antaa tärkeitä viitteitä. Uranuurtaja tällä alalla oli Hildebrand, joka mainitsee viiden hyväkuntoisen auron keskipainoksi 1,44 grammaa.⁴⁴ Tämä vaikuttaa melko paljolta siihen nähden, että toinen Antellin kokoelmassa olevista rahoista painaa 1,42 g mutta toinen vain 1,02 g.⁴⁵ Ne eivät kuitenkaan ole hyviä kappaleita. Hemmingssonin mukaan hyvin säilyneiden aurojen (16 kpl) keskipaino on 1,39 g ja puolten aurojen (9 kpl) 0,91 g.⁴⁶ Antellin kokoelman puoli aурtoa on ilmeisen alipainoinen, vain 0,49 g.

Tärkeintä ei kuitenkaan ole paino vaan hienopaino eli rahan sisältämän hopean määrä. Säädöksissä rahojen paino määriteltiin markan (n. 211 g⁴⁷) osina. Esimerkiksi 1480 tehdyn sopimuksen mukaan Västeråsin rahamestarin tuli lyödä markasta 8-luotista (500/1000⁴⁸) hopeaa 136 (”trätigi firæ kash”) aурtoa, joten yhden rahan paino oli n. 1,55 g. Puolen auron rahoja lyötiin markasta 6-luotista (375/1000) hopeaa 212 (”femtige och try kash”) 0,99 g:n painoista kappaletta. Lähes puoli vuosisataa myöhemmin (1524) Västeråsin aurojen pitoisuudeksi määrättiin 469/1000 ja painoksi 1,46 g. Puolen auron rahojen pitoisuus oli 344/1000 ja paino 0,94 g.⁴⁹

Turussa 1523–24 lyötyjen puolen auron rahojen pitoisuus oli Leimuksen julkaisussa siteeratun Richerdesin oman tiedonannon mukaan vain 2 ½ luotia (156/1000) ja paino 0,96 g.⁵⁰ Kun niiden lyöntiä jatkettiin Tallinnassa, pitoisuus oli korkeampi, 4 luotia (250/1000),⁵¹ mutta silti selvästi alempi kuin Ruotsissa vuosien 1480 ja 1524 asetusten mukaan.

Richerdesin noin 1530 muistiin merkityissä tiedoissa mainitaan jossain määrin arvoituksellisesti myös Suomessa lyödyt ”uudet” puolen auron rahat (”de nye vercken, de geslaghen synt jn Vynlant”), joiden pitoisuus oli 4 luotia 1 kvintiini (266/1000) ja paino 0,96 g. Saman tiedon mukaan aurtojen (”de dubelte vercken”) pitoisuus oli 5 luotia 1 kvintiini (316/1000) ja paino 1,46 g.⁵² Sarvas on yhdistänyt tämän tiedon vuodelta 1528 olevaan mainintaan Turussa toimineesta rahamestarista.⁵³

Edellä esitetyn tiedon mukaan auron teoreettinen normaalipaino 1520-luvulla oli Västeråsin rahamestarin kanssa tehdyn sopimuksen mukaan 1,46 g ja puolen auron 0,94 g.⁵⁴ Hemmingssonin julkaisemat Pyhän Henrikin rahojen säilyneiden kappaleiden keskipainot (1,39 ja 0,91 g) ovat näitä melko selvästi alempia, mutta ongelmana on tietenkin se, että jos rahojen lyöminen liittyi sota-aikaan (Hildebrand 1887, Hemmingsson 1999) tai pormestari Richerdesin spekulatiivisiin liiketoimiin (Leimus 1992), ei niiden painojen voi olettaa välttämättä olleen normin mukaisia.

Erityisen hyödyllistä olisi tässä tilanteessa saada tietoa Pyhän Henrikin rahojen hienopainoista. Sarvaan edellä siteerattu huomautus, että rahat ovat ”heikompa hopeaa” kuin Pyhän Eerikin nimessä Ruotsin puolella lyödyt rahat, perustuu analyysiin, joita hän 1970-luvulla teetti mm. Antellin kokoelman rahoista. Tässä kokoelmassa olevien kahden auron ja yhden puolen auron aluslipukkeisiin on merkitty rahojen pitoisuuksiksi 35, 31 ja 29 %, kaikki 2 %:n tarkkuudella. Nämä pitoisuudet ovat selvästi alemmat kuin edellä mainituissa Västeråsin rahapajaa koskevissa tiedoissa vuosilta 1480 ja 1524, mutta toisaalta ne ovat korkeammat kuin Richerdesin antamat luvut Turussa ja Tallinnassa 1523–24 lyödyistä rahoista. Ne saattaisivat kuitenkin soveltua Richerdesin mainintaan Turussa 1520-luvun jälkipuolella (?) lyödyistä ”uusista” rahoista, joista ei ole säilynyt mitään muuta tietoa. On joka tapauksessa selvää, ettei kolmen rahan aineisto riitä luotettavien päätelmien tekemiseen, ja siksi voimme tässä tilanteessa vain odottaa, että ruotsalaisissa ja virolaisissa kokoelmissa olevista Pyhän Henrikin rahoista joskus julkaistaan tarkempia tietoja.

5

Edellä on ilmennyt, etteivät tietomme Pyhän Henrikin rahojen painosta tai hopeapitoisuudesta anna ratkaisua kysymykseen niiden ajoituksesta, mutta ne tuntuvat kuitenkin viittaavan myöhäiseen (1520-luku?) pikemmin kuin varhaiseen (1490-luku) ajankohtaan. Onko ehkä kuitenkin edelleenkin olemassa jotain perusteita sille, että ne olisivat Sten Sturen ajalta?

Tämän ajoituksen esitti alkuaan Elias Brenner, oletettavasti vain siksi, että Pyhän Henrikin rahat ovat samantyyppisiä kuin Sten Sturen aikana lyötetyt rahat, joissa on Pyhän Eerikin nimi. Kun Hans Hildebrand sittemmin ajoitti nämä rahat erityisesti vuosiin 1495–97, jolloin valtionhoitaja Venäjän-sodan johdosta oleskeli Suomessa (ja epäilemättä tarvitsi käteistä rahaa mm. sotaväen palkkoihin), hänellä oli oletettavasti mielessä Kustaa Vaasan rahanlyönti Turussa Venäjän-sodan aikana 1556–58.

Turussa lyötiin kuitenkin 1400-luvun kuluessa rahaa useaan otteeseen ilman sotiakin. Normaalisti rahoissa oli kuninkaan nimi. Pyhän Henrikin nimen käyttö on

ilmeinen paralleeli sille, että Ruotsin puolella lyötiin tietyissä tilanteissa rahaa Pyhän Erikin nimessä. Varhaisimmat näistä rahoista on ajoitettu interregnum-vuosiin 1465–67 sekä Sten Sture vanhemman, Svante Sturen ja Sten Sture nuoremman valtionhoitajakausille vuosien 1470 ja 1520 välillä.⁵⁵ Svante Sture käytti kuitenkin rahoissaan tunnuksena pientä Natt och Dag -kilpeä, ja Sten Sture nuorempi lyöti suurimman osan rahoistaan omassa nimessään, ”Steen Sture Ritter”. Västeråsista 1972 löydetyn suuren rahakätkön perusteella on nyttemmin tultu siihen tulokseen, että aiemmin Sten Sture vanhemman aikaan ajoitettujen SCS ERICVS REX -aurtojen valmistus todennäköisesti jatkui useita vuosia hänen kuolemansa jälkeen.⁵⁶ Toisaalta on myös kauan tiedetty, että Kustaa Vaasa lyöti rahoja Pyhän Eerikin nimessä vielä 1522–33. Tässä tapauksessa kyse oli keinottelusta – ihmisten haluttiin uskovan, että nämä olivat vanhan, paremman kurssin mukaan lyötyjä rahoja.⁵⁷

Vaikuttaa näin ollen siltä, etteivät Pyhän Erikin nimessä lyödyt rahat anna juuri mitään perustetta Pyhän Henrikin rahojen ajoituksen tarkentamiseen. Ajoitusta 1520-luvulle voidaan sen sijaan perustella muillakin kuin edellä mainituilla tavoilla. Jos oletamme rahojen kuuluvan tähän aikaan, niiden luontevimmat vertailukohteet ovat vuosina 1523–24 lyödyt äyrit. Näillä ei ole mitään selviä tyylillisiä yhtymäkohtia Pyhän Henrikin rahoihin,⁵⁸ mutta tyyli oli paljolti kiinni kaivertajasta, ja koska vuosien 1523–24 rahanlyönti tapahtui epävirallisesti ja kahdessa eri paikassa, ei tyylillistä yhtenäisyyttä välttämättä tarvitse edellyttää. Huomionarvoinen yksityiskohta on äyreissä vielä 1524 käytetty titteli ”gubernator”, jonka käytöstä olisi jo kesällä 1523 pitänyt luopua. Vaikuttaa uskottavalta, että Richerdes arasteli lyöttää rahaa Ruotsin kuninkaan nimessä. Ehkä hän siksi otti käyttöön Pyhän Henrikin nimen? (Jatkoihan Kustaa Vaasakin omalla tahollaan keinottelutarkoituksessa rahojen lyöttämistä Pyhän Eerikin nimessä.) Richerdes oli 1523 saanut luvan rahanlyöntiin ”jn Vynlant”, mutta jos hän olisi vielä Kustaa Vaasan kuninkaaksi tulon jälkeen lyöttänyt rahaa Pyhän Eerikin tai kuningas Kustaan nimessä, häntä olisi voinut syyttää väärän rahan tekemisestä – ainakin silloin kun hän jatkoi toimintaansa Tallinnassa (ja tästä raskaasta rikoksesta maamestari häntä sittemmin syyttikin). Keksikö hän siksi idean käyttää rahoissa Pyhän Henrikin nimeä? Kaikki tulkinnat ovat vielä väliaikaisia. Todennäköistä joka tapauksessa on, ettei rahojen nimeämisen ensisijainen syy ollut pelkästään pyhimyksen kunnioittaminen tai Suomen erikoisaseman korostaminen.

Viitteet

¹ Ks. Sarvas, Pekka, 1981. Ein neuer zweiseitiger Münztyp des Königs Erich von Pommern in Turku (Åbo), *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1981, 171–178.

² Lagus, Wilh., 1885, *Numismatiska anteckningar* I:1, Helsingfors, 15; Nathorst-Böös, Ernst, 1954, Något om dateringen av de olika utgåvorna av första upplagan av Brenners ”Thesaurus Nummorum”. *Nordisk Numismatiskt Årsskrift* 1954, 80–86, viite 12.

³ Nathorst-Böös 1954, 84.

⁴ Kuvataulussa on signeeraus *El: Brenner collegit et sculpt: 1701*.

⁵ Pyhän Erikin rahoista ks. Thordeman, Bengt, 1958, A numismatic study of a king without coinage, *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, ed. H. Ingholt, New York, 673–681.

⁶ Brenner, Elias, 1731. *Thesaurus Nummorum Sveo-gothicorum* [2. p.] Holmia, 38.

⁷ N. L. Rasmusson huomauttaa lyhyessä artikkelissaan SCS HENRICVS, *Kulturbistorisk lexikon för*

nordisk medeltid 15, 1970, 60, että Henrikin kotimaaksi on vanhoissa lähteissä tapana mainita Anglia eikä Britannia.

⁸ Sarvas, Pekka, 1999, Rahoista Suomessa Kalmarin unionin aikana – Om mynten i Finland under Kalmarunionens tid, *Turun maakuntamuseon näyttelysite – Åbo landskapsmuseums utställningskatalog* 24, Turku – Åbo, 59.

⁹ Hildebrand, H., 1887, *Sveriges mynt under medeltiden*, Stockholm, 88 (kuvateksti).

¹⁰ Lindberger, Elsa, 2006. *Uppsala University Coin Cabinet, Anglo-Saxon and later British Coins. Sylloge of Coins of the British Isles* 52 (Studia Numismatica Upsaliensia I), Uppsala, 8–9.

¹¹ Hildebrand, H., 1879–94, *Sveriges medeltid* 2, Stockholm, 700–927. Eripainoksella on oma sivunumerointi.

¹² Hildebrand 1887, 86, 89, 91.

¹³ *Beskrifning öfver Friherre A. W. Stiernstedts Svenska myntkabinett*. Stockholm 1880, 18. Stiernstedtille kuulunut tuolloin uniikkina pidetty raha on nykyään Antellin kokoelmassa Suomen kansallismuseossa. – Vrt. Hallberg, Mauritz, 1919, *Några anteckningar om Åbo mynten*, Helsingfors, 30, alaviite.

¹⁴ Neovius, Ad., 1908, Om myntet som slogs i Finland under medeltiden, *Suomen Museo – Finskt Museum* 1908, 31–38.

¹⁵ Talvio, T., 1993, *H. F. Antell ja Antellin valtuuskunta*, Helsinki, 76–77.

¹⁶ Appelgren, T. G., 1908, *Förteckning öfver Antellska myntsamlingens i Helsingfors svenska mynt* I, Helsingfors.

¹⁷ Hallberg 1919, 28–30.

¹⁸ Näin ne ajoitti myös N. L. Rasmusson, ks. viite 7 edellä.

¹⁹ Lagerqvist, Lars O., 1970, *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*, Stockholm, 126–127, 130, 135.

²⁰ Lagerqvist, Lars O., 1977, Örtug, *Kulturbeskrivning för nordisk medeltid* 21, 26.

²¹ Leimus, Ivar, 1984, Jakob Richerdes' myntningsaffär i Finland och i Reval, *Historisk Tidskrift för Finland* 1984:2, 107–122. Ks. myös Jonsson, Kenneth, 1985, Myntningen i Åbo och Reval av svenska mynt 1523–1524, *Myntkontakt* 1985:4–5, 79.

²² Leimus 1984, 112, 114; Jonsson 1985, 79.

²³ Leimus, Ivar, 1992, Åbomynt i ett estniskt depåfynd, *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992:6, 150–152.

²⁴ Leimus 1992, 151 ja viite 3.

²⁵ Leimus 1992, 151.

²⁶ Lagerqvist, Lars O., 1995, Äldre vasatid, *Myntningen i Sverige 995–1995* (Numismatiska meddelanden XI), Stockholm, 131.

²⁷ Sarvas, Pekka, 1995, Två unika Åbo-mynt, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1995:4, 52–55.

²⁸ Sarvas 1999, 59, 64–65.

²⁹ *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1999:3, 52–56.

³⁰ Ks. Liedgren, Jan, 1965, Kontrakten med myntmästarna i Västerås 1480–1538. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1965, 31–38; Liedgren, Jan, 1967, Kontrakten med myntmästarna i Stockholm och Uppsala 1449–1527. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1967, 11–22.

³¹ Hemmingsson 1999, 56, viite 33.

³² Hemmingsson 1999, 55.

³³ Westerlund, A. F., 1896, Beskrifning öfver ett fynd af svenska mynt från Vaala i Finland, *Numismatiska Meddelanden* XIV, 10, n:o 97.

³⁴ Lagus, Wilh., 1900, *Om mynt funna i finsk jord* (Numismatiska anteckningar II), Helsingfors, 215–216, n:o 453; Westerlund 1896, III–V.

³⁵ Westerlund 1896.

³⁶ Rinne, Sigrid, 1930, Jordfynd i Åbo slott, *Finskt Museum* 1930, 64.

³⁷ Pekka Sarvaan muistiinpano Rahakammion keskiajan löytöjen kokoelmassa.

³⁸ Puoli aurtoa ja toinen aуроista ovat lähes varmasti Antellin ostamasta Stiernstedtin kokoelmasta, ks. *Beskrifning öfver Friherre A. W. Stiernstedts Svenska myntkabinett*. Stockholm 1880, 18, sekä viite 9 edellä.

³⁹ Kuvaus rahoista: Mäki, Sirkka, 1987, *Valtionevos Mauritz Hallbergin rahakokoelma*. Pohjanmaan museon moniste, 2. p., Vaasa, 10.

- ⁴⁰ Leimus 1992, 151.
- ⁴¹ Hemmingsson 1999, 55.
- ⁴² Tapauksesta on julkaistu yksityiskohtainen selonteko: Elfver, Frédéric, Myntstöder på Västergötlands museum, Skara, *Myntstudier* 2006:1, 17–20. www.numismatiskafor研ningsgruppen.su.se.
- ⁴³ Hildebrand 1887, 86, 89, 91.
- ⁴⁴ Hildebrand 1887, 86, 89.
- ⁴⁵ Appelgren 1908, 45, n:ot 437–438.
- ⁴⁶ Hemmingsson 1999, 55.
- ⁴⁷ Kirjallisuudessa (esim. Lagerqvist 1977) markan paino on yleensä laskettu 201,6:n g:n mukaan. Tästä lähemmin Jansson, Sam Owen, 1995, *Mättordboken*, 2. uppl., Stockholm, 169–170.
- ⁴⁸ Lagerqvistin (1977, 25) mainitsema ”509/1000” on oletettavasti painovirhe; tämä epämielikkäs luku esiintyy sittemmin myös eräiden muiden kirjoittajien teksteissä.
- ⁴⁹ Liedgren 1965.
- ⁵⁰ Leimus 1984, 110, 116, 120.
- ⁵¹ Ibid., 113, 120.
- ⁵² Ibid. 110, 115.
- ⁵³ Sarvas 1995, 54; *Finlands medeltidsurkunder* VIII, 267, n:o 6424.
- ⁵⁴ Myöhemmin 1520-luvulla aurojen painoa nostettiin mutta hienopainoa laskettiin, ks. Lagerqvist 1977, 29–30.
- ⁵⁵ Lagerqvist 1970, 125–152; Rundberg, Jonas, 2005, *Den svenska örtugsmyntningen*, Stockholm, 31–33, 37–38.
- ⁵⁶ Hammarberg, Inger, ja Malmer, Brita, 1982, The 1972 Västerås hoard and the monetary history of Sweden, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1982, 41–68.
- ⁵⁷ Lagerqvist 1995, 128–130.
- ⁵⁸ Mielenkiintoinen yksityiskohta on kuitenkin hyvin pienten renkaiden käyttö välimerkkeinä sekä äyreissä että auroissa.

